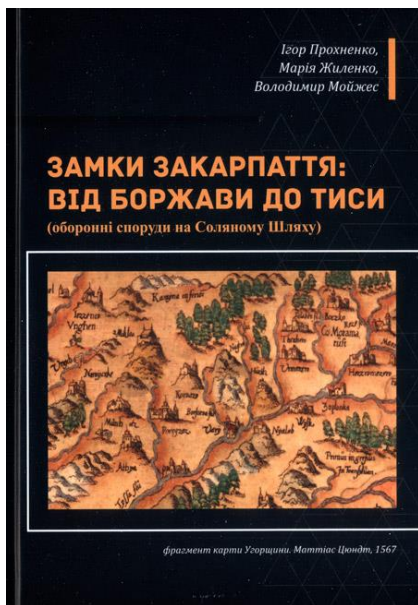

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА

ФОРТИФІКАЦІЙНЕ ЗОДЧЕСТВО ЗАКАРПАТТЯ
НА СТОРІНКАХ НОВОГО ВИДАННЯ

Прохненко І., Жиленко М., Мойжес В. **Замки Закарпаття: від Боржави до Тиси**
(оборонні споруди на Соляному Шляху). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2020. 160 с.

У 2020 р. побачила світ монографія археологів Ужгородського національного університету (УжНУ) Ігора Прохненка, Марії Жиленко, Володимира Мойжеса, присвячена фортифікаційному зодчеству Закарпаття в добу пізнього Середньовіччя і ранньомодерний час. Рецензоване видання підготовлено в межах проекту «Відновлення туристичної привабливості Соляного Шляху». Він має за мету дослідження й відновлення стародавнього маршруту, який зараз охоплює територію Закарпатської обл. України та області Саболч–Сатмар–Берег Угорщини. Як відомо, в добу Середньовіччя його використовували для транспортування солі з території Закарпаття до Європи.

Видання складається з чотирьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, альбому ілюстрацій обсягом 160 с. У ньому подано аналіз матеріалів, які одержала археологічна експедиція УжНУ під час дослідження низки замків, що були безпосередньо пов'язані з контролем основних торговельних артерій Верхнього Потисся – річок Боржави і Тиси.

В історіографії, присвяченій середньовічному й ранньомодерному військовому зодчеству Верхнього Потисся, зафіксовано понад два десятки замків, розмічених на території Закарпаття. Їх залучення до історичних реконструкцій наштовхується на певні труднощі, починаючи з визначення самого терміна «замок», до категорії якого зазвичай віднесено городища («земляні фортеці»), палаци і сторожові пости. Це, наприклад, палаци в Чинадієві, Довгому, Есені, Горянах, не локалізовані місцем розташування Берегвар, Гутівар, Шашвар, а також низки пунктів без кам'яних фортифікаційних споруд (Дийда-Тоувар, Боршова, Вишкова). До достовірних належать Ужгород, Мукачево, Хуст, Виноградово (Канків), Невицьке, Королево (Нялаб), Бронька, Сільце (Бодулів), Квасово, Середне.

Для встановлення більш-менш достовірних часових меж будівництва замків краю виникла необхідність критичного підходу до свідчень писемних джерел і залучення нових археологічних даних. Усе це сприяло тому, що в 2007 р. був створений окремий загін експедиції УжНУ, діяльність якого зосереджувалася на дослідженні тих замків, які не були достатньо вивчені з археологічного погляду. Це стосується Хуста, Вишкова, Королева, Виноградова, Броньки, Сільця, Середнього, Квасова. Крім цього, це давало змогу з нових перспектив поглянути на наявну джерельну базу, підійти до створення стратиграфічної колонки окремих пам'яток.

Перший розділ присвячено висвітленню питання стану замкового зодчества в Угорщині в період розвинутого середньовіччя. Автори виділяють низку етапів функціонування замків. Так, для XII–XIII ст. була притаманна система королівських комітатів із жупанськими укріпленнями в основі. З XIII ст. з'явилися невеликі за площею новозбудовані замки, які за останніх Арпадовичів стали важливим механізмом впливу певних олігархічних кланів. Після

зміцнення на угорському престолі представника династії Анжу замки стають уособленням політичної влади монарха й функціонують переважно як центри королівських доміній. У пізньому Середньовіччі вони поступово перейшли до рук нової аристократії і часто трансформувалися у розбудовані комплекси й резиденції.

Історії дослідження замків Закарпаття присвячено другий розділ. Огляд літератури починається з писемних джерел, значну частину яких становлять дарчі грамоти, судові рішення, дозволи, накази, листи монархів, пов'язані зі статусом або правом власності на те чи те укріплення. Відзначено зацікавлення і внесок учених Угорщини та Румунії до вивчення історії замкових споруд північно-східної частини Тисо-Дунайського басейну. Що стосується українських дослідників, то інтересу до цієї проблематики певний час взагалі не спостерігалось, оскільки розкопки пізньосередньовічних і ранньомодерних пам'яток не вважались такими, що належали до сфери вивчення археології.

У третьому розділі розглянуто результати розкопок замків долини Боржави – Броньківського, Сілецького і Квасівського. У добу Середньовіччя по цій одній із важливих водних артерій краю проходив торговельний шлях, який в окремих місцях з'єднував комітати між собою. У низці пунктів їх перетину виникали митні пости та споруди замкового типу для контролю за транспортуванням певної категорії товарів, насамперед солі. За результатами розкопок дослідники дійшли думки, що час спорудження Броньківського замку припадає на другу половину XIII ст., Квасівського – на рубіж XV–XVI ст., а побудований наприкінці XIII ст. замок Бодулів у Сільці взагалі не був введений в експлуатацію.

Замкам верхів'я Тиси та їхньому функціонуванню присвячено останній розділ книги. Зокрема, розглянуто результати дослідження фортеці у Виноградіві, зведення системи кам'яних укріплень якої датовано початком XIV ст.; замку Нялаб, що розташований на північно-західній околиці селища Королево Берегівського р-ну. На останньому, наприклад, вивчено три житлових приміщення з кахляними печами, зібрано велику кількість фрагментів кераміки, зокрема й імпортової, кахлі, вироби зі шкіри, кістки, скла, металу (побутові речі, ремісничий інвентар, елементи одягу, монети, зброя). На думку авторів, функціонування укріплень Нялабу припадає на кінець XIII – середину XVII ст. Фортифікаційні споруди цього регіону представлені також невеликим за розміром укріпленням Варгедь біля Вишкова Хустського р-ну та замком у Хусті. Побудований у XIV ст. невеликий Хустський замок у результаті низки перебудов протягом XV–XVII ст. перетворився на значний за розмірами комплекс захисних, житлових і господарських споруд.

У висновках автори виділили кілька етапів замкового будівництва розглядуваної території. Перший припадає на кінець XIII ст. і характеризується спорудженням фортець у Броньці, Сільці та Вишкові. Наступний охоплює початок XIV ст., коли розпочалося будівництво укріплень у Королеві, Виноградіві й Хусті та припиняють функціонування фортифікації «першої хвилі». Для цих періодів притаманна незначна площа, яку займали укріплення, не досить потужний культурний горизонт, що дає змогу припустити домінування дозорної функції цих пунктів у цей час. Упродовж третього етапу (друга половина XV – початок XVI ст.) відбувається фундаментальна перебудова наявних (Королево, Виноградів, Хуст) і зведення нових фортифікацій (Квасів). Припинення ж функціонування цих замків відноситься до XVI–XVIII ст., але, як наголошують автори, ці події на кожній із пам'яток мали різні, не пов'язані між собою, причини.

Це видання, безперечно, стане в нагоді науковцям, освітянам, краєзнавцям. Матеріали ж, які отримала археологічна експедиція УжНУ з історії замкового будівництва Закарпаття, значно уточнюють та доповнюють дані про фортифікаційну архітектуру краю у добу пізнього Середньовіччя і ранньомодерного часу.

Павло ПЕНЯК

Стаття: надійшла до редакції 17.04.2021
прийнята до друку 16.09.2021